

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.6

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА: ПОНЯТТЯ ТА ЇЇ ЕЛЕМЕНТИ

FORENSIC CHARACTERISTICS: THE CONCEPT AND ITS ELEMENTS

Гумін О.М.,
д.ю.н., професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу

Коваль М.М.,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті висвітлено думки різних науковців щодо елементів криміналістичної характеристики злочину в цілому та запропоновано елементи, які можна використовувати під час розслідування злочинів, проведено аналіз кожного елемента криміналістичної характеристики.

Ключові слова: елементи, кримінально-правова та кримінально-процесуальна характеристика, предмет доказування, місце вчинення злочину.

В статье освещены мнения различных ученых относительно элементов криминалистической характеристики преступления в целом и предложены элементы, которые можно использовать при расследовании преступлений, проведен анализ каждого элемента криминалистической характеристики.

Ключевые слова: элементы, уголовно-правовая и уголовно-процессуальная характеристика, предмет доказывания, место совершения преступления.

On the purpose of effective investigation of a crime it is necessary not only give attention to operational-search measures and investigative experience, and also fully carry out research of the crime, study its characteristic, which in future can help to correctly identify the tactics of the investigation.

In legal literature it can be seen, that a certain type of crime is analyzed by the following characteristics as criminal-legal, criminal-procedure, criminological and criminalist. Practical using of criminological characteristic of separate types of crimes require a comprehensive approach connected with involvement of data of other types of characteristics, as they interrelated between themselves.

Criminal-legal characteristic is formed on the base of analysis of the features of crimes, that are of importance for the solution of question about the existence of crime syllable, it correct qualification and clarify other criminal-legal questions.

Criminological characteristic consists of systematized data about the dynamics of crimes, which are of importance during establishing it reasons and conditions promoting the commission of crimes and taking measures to eliminate it. It also includes data about the typical mechanism of criminal behavior allowing to elaborate a typology of offenders and other data, which are of importance for the practice of crime prevention.

The base of criminal procedure characteristics represents the subject of proof (art. 64 CPC of Ukraine) – Procedure Institute, contents of which discloses requirements of the law about comprehensive, complete and objective investigation of the case circumstances and creates preconditions to find out, which range of particular circumstances should be set in each case. This characteristics also includes other states of procedural law, including those describing the peculiarities of cases deflections of this category of infringement cases and the adoption of certain procedural decisions etc.

Criminalist characterization of crimes – is a system of interconnected criminalist data about the elements of the crime syllable of certain types of crimes, contributing to their detection and investigation. There is no specific definition in the legal literature of what criminological characteristics is. In our opinion, criminological characteristics of crime syllable – is a system of features, which provide information about the identity of the offender and the victim, method and instrument of commission the crime and also the objective side of the crime.

Key words: elements, criminal-law and criminal-procedural characteristic, subject of proof, place of commission of a crime.

Провідні вчені-криміналісти України, автори підручника «Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений» (за ред. В. Лисиченка, 1988 р.), виділили п'ять елементів криміналістичної характеристики: 1) спосіб приготування, вчинення і приховання злочину; 2) місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину; 3) предмет замаху; 4) особа потерпілого; 5) особа злочинця; 6) сліди злочину (в широкому розумінні) [3, с. 35].

В. Танасевич і В. Образцов виділили такі елементи криміналістичної характеристики: а) спосіб вчинення злочину; б) обстановку вчинення злочину; в) умови охорони об'єкта від замаху (враховуючи характеристику осіб, пов'язаних із забезпеченням недоторканності благ, на які вчинено замах); г) маскування, спрямоване на приховування слідів злочину й осіб, що його скоїли; д) особу злочинця і спосіб його поведінки до і після вчинення злочину [1, с. 101].

Своє бачення змісту криміналістичної характеристики запропонував В. Гавло, який виділив такі елементи: а) ситуація, що виникла перед вчиненням злочину; б) спосіб злочину (підготовка, вчинення, приховування); в) слідча реальна ситуація, що склалася на момент порушення кримінальної справи; г) ситуація розслідування на початковому етапі, на момент пред'явлення обвинувачення і після нього [2, с. 123].

Проаналізувавши структури криміналістичних характеристик, М. Салтевський зробив висновок, що більшість авторів виділяє елементи, які можна звести до чотирьох основних: 1) предмет безпосереднього замаху; 2) спосіб вчинення злочину у його широкому розумінні; 3) слідова картина в її широкій інтерпретації; 4) особа злочинця [4, с. 130-133].

Криміналістична характеристики злочинів – це система закономірно взаємопов'язаних криміналістичних да-

них про елементи складу злочину певних видів злочинів, що сприяють їх розкриттю і розслідуванню [5, с. 97]. Конкретного визначення криміналістичної характеристики в юридичній літературі поки немає. Вважаємо доречним визначення криміналістичної характеристики складу злочину як системи ознак, які надають інформацію про особу злочинця та потерпілого, спосіб та знаряддя вчинення злочину, а також об'єктивну сторону конкретного злочину.

Як відзначив О. Ейсман, криміналістична характеристика злочину – це науково обґрунтований типовий перелік обставин, що підлягає встановленню у справі, і юридично релевантних, і проміжних (доказових) з виділенням серед них прихованих, неочевидних обставин, що характеризують злочин даного виду (групи) на момент початку розслідування і служать ефективній організації розслідування [6, с. 99]. Криміналістична характеристика створює коло обставин, які за допомогою кримінально-процесуальної характеристики встановлюють на початковому етапі розслідування.

Також слід зазначити, що фундаментом аналізу характеристики злочину слугує кримінально-правова характеристика, тому що при отриманні кримінально-правової характеристики того чи іншого злочину можемо аналізувати його з позиції кримінологічної, криміналістичної та кримінально-процесуальної.

Як і будь-яка система, криміналістична характеристика складається із взаємопов'язаних складових частин – елементів. У літературі по-різному визначають види таких елементів та їх кількість: від прямого слідування систем елементів складу злочину до переліку криміналістично значущих елементів, які не завжди структурно узгоджуються із системою кримінально-правової характеристики певного виду злочину [7], адже криміналістична характеристика злочинів ширша за їх кримінально-правову та кримінально-процесуальну характеристики, оскільки містить не лише систему обставин, які мають кримінально-правове значення, а й охоплює низку інших чинників.

Одним з перших, хто провів криміналістичну характеристику, був Л. Сергєєв. Він виділив такі її елементи: особливості способів і слідів певних видів злочинів; обставини, що характеризують учасників злочинів та їх злочинні зв'язки; об'єктивну сторону; час, місце й обстановку вчинення злочинів; об'єкт замаху тощо, а також взаємозв'язок вказаних чинників [8, с. 43].

Р. Белкін, узагальнюючи наукові погляди В. Танасевича, В. Образцова та інших науковців на поняття криміналістичної характеристики злочинів, визначив такі її елементи: типові слідчі ситуації, засновані на вихідних даних; способи вчинення і приховування злочинів, маскуванню; типові матеріальні сліди і можливі місця їх знаходження; характеристика особистості злочинця; обстановка вчиненого злочину (місце, час та інші обставини) [9, с. 734].

Центральним і вузловим компонентом злочину є спосіб його вчинення. У працях Т. Арзуманяна, Р. Белкіна, І. Браславського, С. Булатова, О. Васильєва, Я. Вишинського, С. Голунського, В. Громова, Г. Зуйкова, П. Тарас-Радіонова, І. Тарасова, С. Тіхєнко, Б. Шавера та інших науковців розглянуто прикладні аспекти способів скоєння злочинів.

Сукупність усієї доказової інформації адекватна повному відображенню злочину, а спосіб скоєння злочину відіграє важливу роль у процесі виникнення інформації про злочин.

Р. Белкін зазначає, що спосіб вчинення злочину розуміється як система дій злочинця з підготовки, вчинення і приховування злочину, будучи в цілому відображеним об'єктом як елемент об'єктивної сторони злочину, водночас складові (дії, засоби дій) служать засобом відображення в середовищі події злочину [9, с. 51].

Крім того, як правильно вказує Г. Зуйков, сліди певного способу скоєння злочину вказують не лише на до-

сконалі дії, але й на обставини, що детермінували спосіб здійснення злочинів, визначили склад і характер досконалих дій, зокрема, за характером здійснених дій видається можливим імовірно судити про тих, хто визначив спосіб скоєння злочину, можливості особи [10, с. 57].

Наукові розробки криміналістики акцентують свою увагу на функціональній стороні протиправної діяльності, на тій системі відносин і дій, які утворюють механізм злочину. О. Васильєв під механізмом злочину розумів процес скоєння злочину, зокрема його спосіб і всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням слідів матеріальних і нематеріальних, що можуть бути використані для розкриття і розслідування злочину [11, с. 8].

Для розкриття і розслідування злочину має значення не лише безпосередньо обстановка вчинення злочину, але й місце та обстановка до і після вчинення злочину.

В. Образцов, визначаючи поняття обстановки вчинення злочину пропонує враховувати в його змісті територіальну, кліматичну, демографічну та іншу специфіку регіону, в якому вчинено злочин, а також обставини, що безпосередньо характеризують місце, час, умови й інші особливості [12, с. 183].

В. Куликов розуміє під обстановкою вчинення злочину фактори, що обумовлюють поведінку злочинця і в період підготовки, і під час вчинення злочину. До неї він відніс: а) місце і час вчинення злочину; б) склад учасників (група, за участю дорослих тощо); в) об'єкт злочинного посягання; г) матеріальні елементи навколишнього середовища (охорона об'єкта; вчинення злочину в умовах очевидності або неочевидності; можливість або неможливість залишення матеріальних або ідеальних слідів) [13, с. 74-81].

В. Овечкін під комплексом дій із приховування злочину, тобто під способом приховування злочину, розумів сукупність дій і бездіяльність всіх осіб, що приховують злочин, або сприяючих цьому у момент його здійснення і після його закінчення. Вчений до першої групи способів відніс: 1) переміщення матеріальних джерел інформації про злочин; 2) маскуванню матеріальних джерел інформації про злочин; 3) знищення матеріальних, а в деяких випадках і ідеальних (люди), джерел інформації про злочин; 4) ухилення від явки в орган розслідування; 5) відмову від дачі свідчень; 6) недонесення. До другої групи: 1) фальсифікацію; 2) інсценування; 3) свідомо помилкове повідомлення з метою приховування злочину і 4) свідомо помилкове свідчення з метою заховання злочину [14, с. 5-7].

Р. Белкін, підсумовуючи наукові погляди, зазначає, що приховування злочину – це комплекс дій, спрямований на ускладнення виявлення та розслідування шляхом приховування, знищення, маскуванню слідів злочину, їхніх носіїв та самого злочинця [15, с. 54].

У ч. 1 ст. 49 КК України законодавець визначає потерпілого як особу, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. А. Красиков, В. Ривман, Г. Чечель підтримують положення чинного кримінально-процесуального законодавства і матеріального права та стверджують, що жертвою злочину може бути лише фізична особа, якій злочином було нанесено моральну, фізичну або матеріальну шкоду. О. Мойсюк також визначає жертву злочину як людину, якій в результаті суб'єктивного бажання злочинця або з суб'єктивно створених обставин спричинюється фізична, моральна або матеріальна шкода [16, с. 7].

Важливе значення має і класифікація потерпілих, оскільки дозволяє судити в повному обсязі про поведінку потерпілого, ситуацію, що передувала злочину, взаємодію злочинцем, роль потерпілого в механізмі здійснення злочину, про шляхи і способи захисту жертви злочину, про способи запобігання злочину.

Щодо судової статистики відносно потерпілих, то вона є недосконалою. Вона не відображає достатніх даних про потерпілих за категоріями, за видами заподіяної шкоди

тощо. Це, як вже зазначалося вище, свідчить про те, що судові і правоохоронні органи, правозахисні організації, а також дослідники не мають змоги одержати повноцінні статистичні дані про потерпілих від злочинів ні за віком, ні за статтю, ні за соціальним станом, ні за іншими характеризуючими ознаками.

І. Даньшин розглядає поняття особа (особистість) злочинця як сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянно характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивостей суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [4, с. 37].

І. Крилов, визначаючи криміналістичне вчення про сліди злочину, вказує, що теорія заснована на слідчій практиці щодо виявлення механізму створення слідів, їх класифікації щодо способів створення слідів. Знання закономірностей виникнення слідів злочину дає змогу відшукати докази у розслідуванні злочину. Криміналістикою доведено, що неможливо вчинити злочин, не залишивши при цьому тих або інших слідів. Процес їх виникнення можна охарактеризувати як «необхідний» зв'язок, об'єктивний зв'язок усіх сторін, сил, тенденцій у цій царині явищ» [3, с. 17].

Р. Белкін справедливо вказує, що процес виникнення доказів, як і всякий процес відображення, є ситуацій-

ним і залежить від умов, в яких він протікає, від ситуації. Ситуаційність процесу виникнення слідів злочину (доказів) і обумовлює те, що управління цим процесом є закономірність, проявляється як тенденція. Міра здійснення цієї тенденції залежить від конкретної обстановки [9, с. 12].

В. Шепітько визначає сліди злочину як результат будь-якої матеріальної зміни початкової обстановки, що сталася внаслідок учинення злочину. По-друге, це матеріально-фіксоване відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому – сліди-відображення: сліди рук, ніг, знарядь, інструментів тощо [7, с. 642].

В. Тертишник стверджує, що джерелами фактичних даних (доказів) можуть бути сліди злочину (залишені на місці злочину предмети, мікрооб'єкти, відбитки пальців рук, волосся тощо), які вилучаються під час провадження відповідних слідчих дій для їх подальшого використання в процесі доказування. Будучи здатними не тільки давати імпульс інформації, а й переносити її в просторі та часі, вони виступають і як носії доказової інформації [16, с. 52].

Підводячи підсумок, визначити, яка з видів характеристик є найголовнішою, або яку потрібно проводити найпершою не можна, тому що вони між собою взаємопов'язані. Наприклад, якщо провадитимемо характеристику суб'єкта злочину з кримінально-правової точки зору, ми також охопимо і кримінологічну характеристику особи злочинця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Танасевич В. Г. О криминалистической характеристике преступлений / В. Г. Танасевич, В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1976. – Вып. 25. – С. 94–104.
2. Гавло В. К. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений (Статья первая) / В. К. Гавло // Вопросы повышения борьбы с преступностью. – Томск, 1980. – С. 123.
3. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі : підручник / М. В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2008. – 588 с.
4. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений : учебник / В. П. Бахин, В. И. Гончаренко, Н. И. Клименко и др. ; под ред. В. К. Лисиченко. – К. : Вища шк., 1988. – 405 с.
5. Видонов Л. Г. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений и закономерных связях между ее элементами / Л. Г. Видонов, В. Л. Видонов // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – С. 97.
6. Эйсмэн А. А. О содержании понятия криминалистической характеристики преступлений / А. А. Эйсмэн // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – 99 с.
7. Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 728 с.
8. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений / Л. А. Сергеев // Руководство для следователей. – М. : Юридическая литература, 1971. – 752 с.
9. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : учебное пособие для вуз. / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
10. Зуйков Г. Г. Методологические значения изучения способов совершения преступлений / Г. Г. Зуйков // Криминалистика : учебник для юрид. вуз. МВД СССР. – М. : МВД СССР, 1969. – Т. 1. – 578 с.
11. Васильевич А. В. Криміналістика : конспект лекцій / А. В. Васильевич, Ф. А. Георгиевич [Електронний ресурс]. – 5-е изд. – Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=98208>.
12. Куликов В. И. Криминалистическое понятие обстановки совершения преступления / В. И. Куликов // Вестник МГУ. Серия : Право, 1982. – № 5. – С. 74.
13. Образцов В. А. О криминалистической классификации преступлений / В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1980. – Вып. 33. – С. 182–190.
14. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 року № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
15. Белкин Р. С. Модное увлечение или новое слово в науке / Р. С. Белкин, И. Е. Быховский, А. В. Дулов // Социалистическая законность. – М., 1987. – № 9. – С. 54–59.
16. Кримінологія : підручник для студ. вищ. навч. закладів / О. М. Джу́жа, Я. Ю. Кондратьев, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.